

Doğu ile Batı Medeniyeti Arasında Siyasi ve Edebi Duruşuyla Ziya Paşa

DİNÇER ÖZTÜRK^a

Geliş Tarihi: 16.04.2017 | Kabul Tarihi: 27.06.2017

Öz: Tarih sayfasında doğu ile batı bir cephe olarak telakki edilmiştir. Bu algı zihinlerde “medeniyet” kavramı ile inkişaf etmiştir. Bu doğrultuda doğu ve batı arasında medeniyet arayışı daima süregelmiştir. Özellikle modernleşme ve sanayileşme gibi unsurlarla 19. Asrın başlarından itibaren batı sayfası kültürel ve siyasi bir pres olgusu haline gelmiştir. Bu durum toplum nazarında batıyı “modern”, doğuyu “klasik” veya “gelenekçi” olarak adlandırmıştır. Tüm bunların toplumsal bir süreçte gelişmesi edebiyatı da yakından ilgilenme gereksinimine sürüklemiştir. İşte tüm bu algılar içerisinde edebi ve siyasi kimliği doğrultusunda doğu ile batı arasında Ziya Paşa’nın duruşu, akl-ı siyaseti, edebi eserleri ve hicivci üslubu açıklanmaya çalışılacaktır. Ziya Paşa’nın şiirleri doğrultusunda hicivci ve analiz edici söylemlerine yer verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Ziya Paşa, Tenkit, Terci-i Bend, Terki-i Bend.

^a Okt., İğdır Ü. Zorunlu Dersler K. Türk Dili ve Edebiyatı Birimi
dincer_ozturk@hotmail.com

Political and Literal Position of Ziya Pasha between Eastern and Western Civilizations

Abstract: On the pages of history, the East and the West have been considered as the two fronts. This perception has developed in minds with the concept of civilization. Accordingly, a search for civilization has been continuing between the East and the West. Along with the factors such as modernization and industrialization in particular, the West has become a cultural and political pressure phenomenon since the beginning of the nineteenth century. This situation has led to the references of 'modern' for the West and 'classical' or 'traditional' for the East in the perspective of society. Evolving within a social process, all these developments have urged the literature to be closely involved. With all these perceptions, Ziya Pasha's position between east and west, his sense of politics, literal works and satirical style are explained with respect to his literal and political identity. In this article, the satirical and analytical discourse of Ziya Pasha within the scope of his poems will be discussed.

Keywords: Ziya Pasha, critique, tarji-e bend, tarkib-e bend.

© Öztürk, Dinçer, "Doğu ile Batı Medeniyeti Arasında Siyasi ve Edebi Duruşuyla Ziya Paşa", *İğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12, 2017, ss. 137-154.

Giriş

Ziya Paşa'nın, "şair", "şiiir" ve "dil" konusundaki yargıları önemlidir. Şairliğin eğitim safhasını "kabiliyet" ile "ilim ve maarif eğitimi" temelleri üzerine oturtur. İyi bir şiiiri de "kelâm-ı mevzun" tabiri ile belirtir. Osmanlı edebiyatında kullanılan edebi dilin menşeiini ise Çağatay sahasından gelen "Doğu Türkçesi" olarak belirtir. Bu sebeple Nevaî gibi ekollerin ilişki içerisinde bulunduğu fars edebiyatının inkişafı sebebiyle Osmanlı coğrafyasında gelişen edebiyatın dilindeki ağırlığı, Çağatay sahasına atıf yaparak açıklar.¹

Özellikle eğitim konusundaki ciddi duruşu sebebiyle Anadolu ve Rumeli bölgelerinde maarif müfettişliği görevine getirilmiştir.²

Doğu dilleri ve edebiyatlarına hâkim olduğu gibi batı edebiyatına da oldukça aşina olup özellikle Fransız edebiyatına ayrı bir ilgi göstermiş *Endülüs Tarihi*, *Tartüffe* ve *Engizisyon Tarihi* gibi eserleri tercüme ederek edebiyatımıza kazandırmıştır. Eserlerinin tercümesi hakkında özellikle Arapçaya çevrilen bir tercüme göze çarpar. Bu eser, Suriye'nin önde gelen şahsiyetlerinden Halep mebusu Muhammed Beşirü'l-Gazzî tarafından "Hadaiku'r-Rind" ismiyle manzum olarak Arapçaya tercüme edilmiş ve Mısır'da basılmıştır.³

Dönemsel yaşadığı Farsça ile ilgili telaşesini "*Defter-i A'mâl*" adlı eserinde babasının engel olduğuna hatta "*Kim ki okur Farisi/ Gitti dinin yarısı*" şeklinde söylemlerin hâkim olduğunu dile getirmektedir. Farsça kullanımı ile ilgili iki ayrı kutbun olduğunu dile getirir. Birincisi, Farsçadan başka bir hayal çerçevesi olmayıp anadillerini bile unutma derecesine gelen Türk münevverleri. İkincisi de tamamen dini bir pres kullanımı

¹ Bilge Ercilasun, *Servet-i Fünun'da Edebi Tenkit*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009, s. 42-43-44.

² Bayram Kodaman, *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999, s. 49.

³ Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 2*, Meral yayınları, İstanbul, s. 444.

olarak Farsçanın din karşısında olumsuz bir kimlikte olduğunu ileri süren kesimler.⁴

Dilin bir çerçevesinin olduğunu söyleyen Ziya Paşa, şairin edebi duruşu ile ilgili asıl olanın eser olduğuna dikkat çekmiştir. Çünkü eserin kendisinden ziyade eserin yaratmış olduğu imge, intibah önemlidir. Eser, kendi müessirini anlatan güzel bir ayna niteliğindedir:

Çıktıkça lisan tabiatından

Elbette düşer fesahâtından

...

Ayinesi işdir kişinin lafa bakılmaz

Şahsın görünür rütbe-i aklı eserinde

Lalasından okuduğu Âşık Ömer ve Âşık Garibî gibi şahsiyetlerin şiirleri belki de ileride halk şiiri ile yüksek zümre şiiri arasında yaşayacağı ikilemlerin gelgitlerin temelini oluşturmuştur. Bu sebeple almış olduğu eğitimin ileriki yıllarda kendi nazarında bir yaptırım olan unsurlar olarak karşımıza çıkacaktır.

“Şiir ve İnşa”daki halk edebiyatı ile divan edebiyatı arasındaki fikir değişikliğinin altında yatan sebep eğitim sürecinde gizlidir. Bir tarafta eğitimini aldığı ve çok iyi bildiği bir zümreyi silmek diğer tarafta bu silinen zümre üzerinde yeni bir edebi oluşum çizgisi oluşturma çabası arasında gidip gelmeler Ziya Paşa'nın edebi çıkılmazlarını da beraberinde getirmiştir.⁵

Ziya Paşa, fikri olarak özgürlüğü savunan Fransız ihtilalinin mevcut fikirlerini benimsemiş bir şahsiyettir. Bu sebeple meşrutiyeti destekleyenler arasında yer alır. Hürriyetin idame edilmesi için beş kişinin değil de beş yüz kişinin temsil ettiği bir meclis kurulması yönünde İngiliz parlamentosunun örnek alınması gerektiğini savunanlar arsındadır.⁶

⁴ İsmail Hikmet Ertaylan, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011 s.150.

⁵ Bkz. Mehmet Kaplan, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006, s.188.

⁶ Ahmet Kabaklı, *Türk Edebiyatı*, c.2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978, s.605.

Bütün bu fikri ve edebi duruşun arkasında doğu ile batı arasında ortak bir payda arayışı vardır. Batı'nın kendi imkânlarının farkında olan, milli, aidiyet ve mensubiyetimiz bulunan değerler içerisinde değerler içerisinde üretmek ayağa kalkmayı telkin ve tavsiye eder.⁷ Bu doğrultuda Ziya Paşa siyasi ve edebi hayatını çerçevlendirmeyi başarmıştır. Başlarda biraz keskin olsa da hayatının belli bir döneminden sonra artık eski bir birikimle ilerinin tasavvurunu yapmaya başlamıştır. Yeni bir medeniyet tasavvuruna giren Ziya Paşa, batının modern kalıplarını almayı hedefler. Bu yüzden batı ile olan ilişkisi siyasi, edebi ve toplumsal ve her anlamda yakın olmuştur. Bu sebeple Ziya Paşa bu tavrını eleştiri yönüyle geliştirmiştir:

Diyâr-ı küfrü gezdim beldeler kâşâneler gördüm

Dolaştım mülk-i İslâmî bütün vîrâneler gördüm

Batı medeniyeti ile ilgili yapmış olduğu bütün tespitler kendisini diğer batılı münevverler safına geçirmiştir. Böylelikle “Genç Osmanlı”lar arasında yerini almıştır.⁸

Hayatı

Tanzimat edebiyatımızın en önemli yazar ve şairlerinden biri olan Ziya Paşa'nın asıl adı Abdülhamit Ziyaeddin'dir. 1829'da İstanbul'da doğan şair, Beyazıt Lisesi'ni bitirdikten sonra özel derslerle Arapça ve Farsça eğitimi almıştır. Bir süre “Sadaret Mektub-ı Kalemî”nde çalışan şair, 1855'te Mustafa Reşit Paşa aracılığıyla sarayda Mabeyin Kâtipliği'ne atanmıştır. Bu sırada Fransızca öğrenmiştir. Ali Paşa sadrazam olunca saraydan uzaklaştırılmıştır. 1867'de Namık Kemal ile birlikte Londra'ya kaçmıştır. Burada birlikte “Yeni Osmanlı”ların yayın organı olan “Hürriyet Gazetesi”ni yayınladılar. 1871'de İstanbul'a dönen Ziya Paşa, 1877'de vezir rütbesiyle önce Suriye Valiliği'ne ardından Adana Valiliği'ne atanmıştır. 17 Mayıs

⁷ Erdoğan Erbay, *Erzurum'un Yüzleri Ziya Paşa*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum, 2015, s.7.

⁸ Bkz. Orhan Okay, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010, s.18.

1880' de Adana' da yaşamını yitirmiştir.⁹ Mezarı Adana' dadır.

Tanzimat edebiyatımızın en seçkin yazarlarından ve şairlerinden biri olan Ziya Paşa, şiirler kaleme almaya küçük yaşta başlar. Kendisi, şiire olan merakını ve şiirle olan iştigali, şiire başlangıcını *Harabat* mukaddimesinde anlatırken ilk şiir zevkini lalasının tesiriyle almış olduğunu belirtir. İsmail Ağa'nın söylemiş olduğu halk edebiyatı sanatçıları ve eserleriyle şiirler okumaya başlamış ve yazmıştır.

Onbeşte değildi sinnü salim

Kim nazm ile vardı iştigalim

Henüz on beş yaşında bile değilken edebiyat ve şiir ile iştigal eden Ziya Paşa, Halk edebiyatından Âşık Ömer'i, Âşık Garib'i, Âşık Kerem'i ve Gevheri'yi okumaya başlamıştır.¹⁰ Ziya Paşa'nın şiire eğilimi, ilgisi, ilk şiir zevki halk edebiyatı ile başlar. Daha sonra divan edebiyatına ilgi duymaya meyletmeye başlar. *Harabat*'ın önsözünde, şair dünyaya gelirken anadan şair olarak doğduğunu ve herkesten farklı olduğunu belirterek şiir hakkındaki düşüncelerini de dile getirir. Yaşlı dadısının etkisi bir tarafta, yetiştiği ortamın da hazırladığı imkânlar çerçevesinde, vezinli söyleyiş, asla vazgeçemeyeceği isteklerindedir. Dadısından dinlediği Halk şiiri parçaları, Paşa'nın manzum ifadeye meylini önemli ölçüde yönlendirmiş, ardından divanlarla kurduğu münasebet, bu hali daha da vazgeçilmez kılmıştır.¹¹ Akabinde şiire nasıl yöneldiğini, bu doğrultuda kimleri okuduğunu anlattıktan sonra şiirlerine tenkitler yöneltenleri diliyle onlara haddini sınırsız bir hücumla bildireceğini anlatır.

Kim şi'irime atsa ta'ne taşı

Uğrardı benimle derde başı

Hicv idi muâırızı cevabım

⁹ *Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi*, Cilt II, YKY, İst. 2010, s.1164

¹⁰ Ziya Paşa, *Harabat*, Mukaddime, Sebeb-i Tertib-i Harabat kısmı, İst. 1291, s.4

¹¹ Erbay, *Erzurum'un Yüzleri Ziya Paşa*, s. 14.

Şemşir-i zebân idi kitabım¹²

Ünlü şairin eskiye bağlı tarafı kuvvetlidir; ancak 1868 senesinde Namık Kemal'le beraber çıkartmış oldukları Hürriyet gazetesinde kaleme almış olduğu “Şiir ve İnşa” makalesi nedeniyle bazı taraflarca yeni edebiyat tarafları arasında gösterilmektedir. Ziya Paşa, divan edebiyatına olan hayranlığını “Yarab bu ne sihr, ne keramet”¹³ şeklinde dile getirir. Ünlü şair, divan edebiyatına olan hayranlığının yanı sıra bu alanda bilgisini artırmak gayesiyle Farsça öğrenir, akabinde klasik edebiyatı korumak amacıyla kurulmuş olan Encümen-i Şuara'ya giderek edebiyat ve şiir sohbetlerine katılır. Divan edebiyatı kültürü ile yetişen ve bu şiir anlayışını sürdürmeye çalışanlara yakın durmaya başlayarak onlarla yakınlık kurar.

Ziya Paşa, Mustafa Reşit Paşa tarafında saraya mabeyn kâtipliği olarak getirilir. Saraya mabeyn kâtipliği olarak getirildikten sonra Fransızca'yı öğrenmeye başlar, kısa bir süre içerisinde kitap tercüme edebilecek yetkinliğe ulaşarak Fransızca'dan “Tartif”, “Engizisyon Tarihi”, “Endülüs Tarihi” gibi önemli eserleri tercüme ederek bu eserleri edebiyatımıza kazandırır.

Halka iniş harekâtı olarak da tanımlanan ve 1839 senesinde ilan edilen Tanzimat'ın Fermanıyla beraber Batılılaşma harekâtı başlar; ancak edebi anlamda 1860 senesinde başlayan bu harekât, yeni bir edebiyat inşa etmeyi hedeflemektedir. Ziya Paşa, oluşturulacak olan yeni edebiyatın zemininin halk edebiyatı olması gerektiği fikrindedir. 1968 senesinde *Hürriyet* gazetesinde yayımlanan *Şiir ve İnşa* isimli makalesinde yeni edebiyata yer açmak ve eski edebiyatı yermek gayesiyle makaleyi kaleme almıştır. Makalesinde Osmanlı şiiri ve şairlik sanatı üzerinde teferruatlı bir şekilde duran şair, Divan edebiyatını milli bir edebiyat olarak kabul etmez, gerçek Türk edebiyatının halk edebiyatı olduğu fikrini benimseyerek savunur. Daha sonra manzum bir edebiyat tarihi özelliği gösteren *Harabat*'ta, önce-

¹² Ziya Paşa, *Harabat*, s. 50.

¹³ Ziya Paşa, *Harabat*, s. 4.

den benimsemiş olduğu düşüncelerinin tam tersini kaleme alarak *Harabat* Mukaddimesinde Divan edebiyatının savunucusu olmaktan ziyade Divan edebiyatına övgülerde bulunur.

Teknik bakımından tamamıyla Divan nazmuna bağlıdır. Hayallerinde ve duyuş tarzında da eskiden ayrılmış sayılmaz. ... Bu yönlerden Ziya Paşa'yı batılı Türk edebiyatının tam bir temsilcisi olarak kabul etmeye imkân yoktur.¹⁴

Ziya Paşa'nın yeni olmadığı ihtirasları uğruna ya da rakiplerini alt etmek için yeninin içinde yer almış olduğu ileri sürülmüşse de bu doğru olmamıştır. Çünkü Batıdaki gelişmeyi, ilerlemeyi, gelişmeyi fark etmiş biridir. Dolayısıyla her zaman bir yenilikçi tarafı olmuş ve bu yeniliklerin bizim edebiyatımızda, toplumumuzda olmasını arzu etmiş olan bir şahsiyettir. "*İsmi ve muhtevası eski olmakla beraber, Harabat'ın Mukaddimesi, Ziya Paşa'nın divan şiirinin savunucusu olmadığını gösterir.*"¹⁵ Çünkü küçük yaşta kendisine okunan halk edebiyatı ürünlerinin yanı sıra kendisinin de okumuş olduğu Âşık Ömer, Âşık Garib, Âşık Kerem ve Gevheri gibi ünlü halk edebiyatçılarının da etkisi olduğu muhakkaktır. *Şiir ve İnşa*'dan sonra yayınlanan *Harabat Antolojisi*, özellikle de antolojinin mukaddime kısmı başta Namık Kemal olmak üzere yeni edebiyat taraflarını hayal kırıklığına uğrattır. Namık Kemal, "*Eskiye hortlatmışsın, onu beraber gömmeye azmetmiştik*" diye açıklamada bulunur. Bunun üzerine *Tahrir-i Harabat* ve *Takib-i Harabat*'ı kaleme alır. Bunları kaleme almasında fevri duygularının da etkisi vardır. Ziya Paşa, *Harabat*'ın Mukaddimesi ve eserin birinci kitabında Namık Kemal'den bahsetmez; ondan bahsetmediği gibi şiirlerine de yer vermez. *Harabat*'ın ikinci kitabında ise Namık Kemal'in üç şiirine yer verir. Bu şiirler de Namık Kemal'in beğenmediği şiirlerdendir.¹⁶ Esasında Ziya Paşa, Namık Kemal'in sevmediği şiirlerine yer vermekle onda psikolojik manada bir etki bırak-

¹⁴ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Yayınları, İstanbul 1995, s.45

¹⁵ Erbay, *Eskiler ve Yeniler*, Aşyan Yayınları, Erzurum 1997, s.13

¹⁶ Kaya Bilgegil, *Harabat Karşısında Namık Kemal*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum, s.216

mak istemektedir. Ünlü şair, ayrıca *Harabat*'ta dünyayı anlamının ilk şartı olarak Avrupa lisanını öğrenmenin elzemliğine vurgu yapmaktadır.

İster isen anlamak cihanı

Öğrenmeli Avrupa lisanı

Avrupa dilini bilmenin dünyayı anlamak, kavramak için elzem olduğunu belirtir. Ziya Paşa, Avrupa'da bulunduğu süre zarfında oradaki gelişmelerin farkına varmıştır. Ona göre asrın bilim ve sanatı orada ortaya çıkmıştır, aynı zamanda Fransızca bilmenin sanatçının sanatını güçlendireceğine inandığı gibi Fransızca'yı bilmek aynı zamanda iyi bir sanatçı olmanın şartı olarak da belirler.

Taklit ile aslını unutma

Milliyetini hakir tutma

Sanatçıların, aydınların milli kimliklerini, milli kültürlerini koruyarak kendilerini tamamıyla Batıya kaptırmayarak Batının edebiyatından, sanatından yararlanması gerektiğine inanır. Bunun yanı sıra Avrupa şiirinin taklit edilmesinden de kaçınması gerektiğini belirtir.

İklimde hükmü yok mu farkın

Vaz'iyeti bir mi garb ü şarkın

...

Kabil mi ede, Rasin, Lamartin

Nef'i gibi bir kaside tezyin

...

Mümkün mü Senâî vü Ferezdak

Molyer gibi bir tiyatro yazmak

Ziya Paşa, Avrupa'dayken ülkemizdeki bazı aydınlardaki değişmeyi görür; ancak ona göre, bağlı olduğumuz değerleri bir kenara bırakarak, değerlerimizi tamamıyla terk ederek, Batı değerlerinin tamamıyla benimseyerek olmayacağını savunur. Avrupa'dayken yazmış olduğu *Terkib-i Bend* adlı şiiri onun bu

düşüncelere katılmadığını göstermektedir.

İslam imiş devlete pa-bend-i terakki

Evvel yoğ idi işbu rivayet yeni çıktı

...

Milliyeti nisyan ederek her işimizde

Efkâr-ı Firenge tebaiyyet yeni çıktı

...

Eyvah bu baziçede bizler yine yandık

Zira ki ziyan ortada bilmem ne kazandık

Bu beyitler onun batılılaşma hususundaki tavrını apaçık ortaya koymaktadır. Ona göre Batılılaşma süreci; bizim, Avrupalıların her dediğini yapmak yahut onların emirlerine, söylemlerine riayet etmek değildir. Yapılanlar için onların bizlere oynattıkları bir oyun olduğu ve bu oyunda da zarar ettiğimiz, bize hiçbir yarar sağlamadığı, hiçbir şey kazandırmadığı belirtilir. Ziya Paşa'nın bu düşüncesiyle İstiklal Marşı şairimiz Mehmet Akif Ersoy'un düşünceleri ile örtüştüğü söylenebilir. Akif de Batının edebiyatına tamamen karşı olmamıştır. Mehmet Akif Ersoy "*Biz onların edebiyatından yalnız sanat cihetiyle istifade etmek isteyeceğiz*" diyerek bu husustaki düşüncelerini, tavrını ortaya koymaktadır. Ziya Paşa'nın düşüncesinin temelinde Türk toplumunun kendine has ahlaki ve kültürel değerleriyle Batı'dan aldığı bazı değerleriyle/gelişmeleriyle kaynaştırarak bir senteze ulaşma çabası taşır.

Ziya Paşa, imparatorluğun pek çok yerde toprak kaybetmeye başlaması, akabinde Belgrat Kalesi'nin Sırbistan'a verilmesi gibi nedenlerden dolayı hükümete karşı cephe alır ve Sadrazam Ali Paşa ile araları açılır. Ali Paşa ile aralarının açılmasıyla yurt dışına kaçar.

Bir başka çare kalmadı tahlis-i cân için

Terk-i diyara eyledim ahir azimeti¹⁷

¹⁷ *Külliyat-ı Ziya Paşa*, İstanbul, 1924, s.62

Ziya Paşa, yurt dışına kaçmasının sebebinin Ali Paşa'nın düşmanlığından kaçmaya çalışmasına bağlar. Avrupa'ya kaçmasaydı canından olacağını, kendisini kurtarmak gayesiyle Avrupa'ya gitmiş olduğunu söyler. Ziya Paşa, kendisini Avrupa'ya kaçmaya zorlayan nedenleri ele almış olduğu "Arz-ı Hal" adlı eserini kaleme alır. Daha sonra Londra'ya geçerek Namık Kemal ile beraber *Hürriyet* gazetesini çıkartırlar. Ziya Paşa, Avrupa'da bulunduğu süre içerisinde Avrupa ile Osmanlı arasındaki gelişmişlik farkı onun dikkatini çeker. Şair, Osmanlı'nın neden Avrupa gibi bayındır, refah ve bolluk içinde olmadığını gibi hususlarda sorgulamalarda bulunur. "Gördüm" redifli gazeli ile sorgulamalarda bulunur.

Diyar-ı küfrü gezdim beldeler, kâşaneler gördüm

Dolaştım mülk-i İslam'ı bütün viraneler gördüm

Avrupa ülkeleri ile Osmanlı Devleti arasında kıyaslamada bulunarak ülkenin geri kalmışlığını iktidardaki Ali Paşa ile yöneticilerine bağlar. Ona göre, Ali Paşa ve arkadaşları yönetimi bırakıp giderlerse ülkenin Avrupa gibi bolluk, refah ve bayındır halde yaşamamız, ülkenin de viranelikten kurtulması için bir neden kalmayacaktır. Ziya Paşa, ülkedeki menfi durumların yegâne müsebbibi olarak Ali Paşa ve ekibinin olduğunu söyler.

Ahmet Hamdi Tanpınar, "...Zeki ve girgin bir saray adamı, hürriyet aşığı, sırasına göre rind ve kalender, fakat daima muhteris ve zengin hayata düşkün, yaradılıştan büyük devlet adamı edalı, erişmek için çırpınan, fakat ikbalin eteğini tutmakta beceriksiz, gizli meramlı, fakat açık sözlü, sabırsız, zalim, kindar, fakat aynı zamanda vefalı ve insanları daima affa hazır, hülasa mizacı ile ihtirasları ve fikirleri arasında perişan Ziya Paşa'nın velveleli ömrü, böylece merkezden ve peşinde koştuğu ikbalden, o kadar sevdiği mücadele ve didişmelerden uzak, yarı göz hapsinde, adeta ümitlerinin enkazı üstünde..." şeklinde Ziya Paşa'yı anlatmaktadır.¹⁸

¹⁸ Ahmet Hamdi Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s.309

Osmanlı Devletinde önemli görevlere aday olan Paşa, görevde yükselirken birilerinin yerine geçmiş gibi gözüktüğünden kendisine düşman olanlar da olur. Bunun yanı sıra özgün fikirleri olan ve bu fikirlerini beyan etmekten çekinmeyen bir karaktere sahiptir. Söylemek istediklerini eğip bükmeden, çekinmeden doğrudan ifade eden bir karaktere sahiptir. Bu nedenle hayatının büyük bir kısmında düşmanları hiç eksik olmamıştır. Devletin üst makamına gelmiş olmasına rağmen şöhretini şairliğiyle, hicivleriyle sürdürmüştür. Valiliğe gelmesinde şairliğinin, sanatçı kişiliğinin rolü büyüktür. Dönemin padişahlarına kasideler yazar ve yazdıklarıyla dikkatleri üzerine çekmiştir. “Ziya Paşa zeki, çalışkan ve ihtirash bir insandır. Padişahın sevgisini ve ilgisini kazanan Ziya Paşa sarayda daha yüksek makamlara gelmek ister.”¹⁹

Osmanlı Devletinde pek çok görevde bulunmuş valiliğe kadar yükselmiştir. Gerek yaşamıyla gerek görevi gereği halkın içinde olan ve halktan biri olan Ziya Paşa, ülke meseleleri üzerinde düşünen ve düşüncelerini Bab-ı Ali’ye bildiren Ziya Paşa’nın bu faaliyetleri Ali Paşa ve Fuat Paşa tarafından hoş karşılanmaz. Ziya Paşa, bulunduğu yeri beğenmeyen, içinde bulunduğu şartları yeterli bulmayan, her daim yükselmeyi seven hırslı bir mizaca sahiptir. Ahmet Hamdi Tanpınar’ın deyimiyile “Ziya Paşa, bir mizacın adamı olarak doğmuş ve öyle yaşamıştır.”²⁰

Çok yönlü olan Ziya Paşa, (şair, sanat, fikir, devlet adamı...) Batılı anlamda başlayan edebiyatımızın akla gelen ilk isimlerin başında yer almaktadır. Bunun yanı sıra divan şiirinin son büyük temsilcilerindendir. Ziya Paşa’nın *Eşar-ı Ziya* ve *Külliyat-ı Ziya Paşaa* adlı kitaplarında yer alan şiirlerinin büyük bir kısmı divan tarzında olduğunu söylemek mümkündür. (Münacaat, Naat, Mersiye, Kaside, Gazeller) divan tarzında kaleme almış olduğu şiirleri, hayal sistemi, duyuş, düşünüş bakımından eskinin takipçisi olduğunu söylemek mümkündür. Ziya Paşa’nın şiirleri, tecrübe yüklü, hikmet dolu, nasihat veri-

¹⁹ Ercilasun, *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s.34

²⁰ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.311

ci, yol göstericidir. Gazellerde, ekseriyetle lirik duygular anlatılırken, Şair, tecrübe yüklü, hikmet dolu, nasihat verici, yol gösterici olan sözlerini siyasi-sosyal düşüncelerini açıklamak gayesiyle gazelleri bir araç olarak kullanmıştır.

Kim ki korkmaz Hak'dan ondan korkar erbab-ı ukul

Her ne isterse yapar, Hak'dan hirasın olmayan.

...

Değildi devletin evvelde hali gerçi pek yahşi

Yazıklar ah kim oldu, yamanlardan yaman şimdi

Eskiye bağlı olmasının yanında yeniye de taraftardır ve hayatının büyük bir bölümünde yeni bir tarafı hep olmuştur. Bu nedenle divan edebiyatının son temsilcilerinden biri olarak kabul edildiği gibi yeni edebiyatın da kurucuları arasında gösterilmektedir. Kültür itibarıyla eskiye daha bağlıdır. Kendi şiirini dahi eleştiren biridir. "Ziya Paşa, Tanzimatçıların eski edebiyatı reddetme ve Türk edebiyatını batılaştırma gayretleri, edebiyat ve cemiyetimizde bir düalizmin meydana gelmesine sebep olur ve bu düalizm, en iyi ifadesini Ziya Paşa'da bulur."²¹ Ziya Paşa, fikren Avrupai bir edebiyatı benimserken duyguları ile yerli kalmaya özen göstermiştir.

Duygularıyla daha çok klasik zevkin dairesinde yer alan, aklıyla batılı fikirlere gitme çabası içinde görünen şair, yenileşme dönemi Türk edebiyatında gönlüyle aklı arasındaki tezdâ derinliğine yaşayanlardandır.²²

Bu doğrultuda ünlü şairin eserlerinde Doğu-Batı ikililiği ortaya çıkmıştır. Ziya Paşa'nın eserleri ve yaşantısı dikkate alındığında mantıken Batılı manen Doğuludur. Tanzimat'ın yarattığı ikililiği derinden yansıtan sanatçı, pek çok anlamda Batılılaşmanın gerekliliğine inanmış olsa da eskiye bağlı kalarak huzursuz bir çelişki içerisinde kalmıştır. Huzursuzluğun şairi

²¹ Ercilasun, *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*, s.222

²² *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, ed. Ramazan Korkmaz, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s.52

Ziya Paşa'nın hayatının büyük kısmı ve eseri, Tanzimat dönemi gibi ikililik içinde geçmiştir. Devri gibi içtimai hayatın her alanına yayılmış olan tereddüdü, anlaşmazlığı yaşar. Ziya Paşa bu huzursuzluğuyla devrin aynası olmuştur adeta. Dönemin diğer sanatçılarıyla kıyaslandığında Divan şiiriyle en sıkı bağı onun kurmuş olduğu görülür. Şiirlerinde, Divan edebiyatının eski mazmunlarını, hayal unsurlarını, ölçü ve nazım şekillerini kullanmaktan vazgeçmez ve yeni fikirleri eski nazım şekilleri ile dile getirir. Aruzu çok iyi bir şekilde kullandığı da söylenemez. Hatta A. Hamdi Tanpınar onu "*Aruzu en sakat kullanan şairlerden biri*" olarak sayar.²³ Fakat eskinin estetik özelliklerinin ağır bastığı Ziya Paşa'yı bütünüyle Avrupalı kabul etmek doğru değildir.

Tanzimat'ın üç büyük kurucularından Ziya Paşa, edebiyatın muhakkak Avrupalı bir edebiyata bürünmesi, sosyal konulara değinmesi, yönelmesi gerektiğine inanmaktadır. "*Halkın ve Anadolu'nun sefaletini bilir. İşte bu bildiği ve yaşadığı şeyleri anlatırken çekinmez.*"²⁴ Valilik görevi gereği gitmiş olduğu Anadolu illerinde halkın durumunu, yoksulluğunu, yüksek vergilerin onlar üzerindeki menfi yönleri gibi durumları yakında görmüş; yaşadığını, duyduğunu olduğu gibi kaleme almıştır. *Terkib-i Bend* adlı şiirinin de bunun bir tezahürü olduğunu söyleyebiliriz. Bu şiirinde, toplumsal meseleleri dile getirirken ezilenleri, devlet düzeninin doğru bir şekilde işlemeyişinin, işlemeyişinin nedenleri, devlet kurumlarının bozulmakta olduğunu ortaya koyarak milletin de bunları görmesini arzu etmektedir. Ancak kendisi eski edebiyatta daha mahir olduğundan yetenekleri de bu edebiyata daha yatkın olduğundan Ziya Paşa fikirlerini eski edebiyatın şekillerini kullanarak ifade etmiştir. "*...Paşa'nın Şiir ve İnşa makalesinden sonra, yüzü tamamıyla eskiye dönük olması, müdafaası gereken bir eserin sahibi olması ve teklif ettiği yolda yürüyemediği için, bu mukaddimeyi yazmış olmasıdır.*"²⁵ Sade bir dili

²³ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.312

²⁴ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.329

²⁵ Tanpınar, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, s.334

savunmuş olmasına rağmen Arapça ve Farsça tamlamalarla dolu ağır bir dil kullanmıştır şiiirlerinde.

Tecrübe yüklü, hikmet dolu ve yol gösterici olan şiiirlerinin pek çok dizesi halk tarafından beğenilmiş, sevilmiş, ezberlenecek hafızada tutulmuş ve atasözü olarak kullanılmıştır. Atasözü gibi kullanılan bu dizeler daha çok yol göstericidir. Yazılarında ekseriyetle nasihatlerde, öğütlerde bulunmaktadır. Ünlü şair, bunu kimi zaman alay, kimi zaman da sitem ve eleştiriyile beraber verir. Ziya Paşa'nın dilinden kurtulmak kolay olmamıştır. Onu eleştiren, sanatına söz söyleyen herkesi hicvetmiştir. Sanatçının en kuvvetli yanı hicivleridir. Şiiirlerinde ve makalelerinde mizah ve hicve önemli bir yer ayırır.

Tanzimat Edebiyatımızın en seçkin insanlarından olan Ziya Paşa, devletin üst makamlarında pek çok kez bulunmasına rağmen ismini daha çok edebi yönüyle duyurmuş, ölümsüzleşmiştir. Özellikle *Terci-i Bend* ve *Terkib-i Bend* isimli şiiirlerinin yanı sıra önemli eserlerinden biri olan "*Harabat*" antolojisi, şairin isminin günümüze kadar gelmesine vesile olduğu gibi edebiyatımızda da önemli bir etki bırakmıştır. Ziya Paşa, gerek edebiyatta gerekse siyasi hayattaki faaliyetleri oldukça ilgi çekici olmuştur. Ömrünün büyük bir bölümünü Tanzimat'ın getirmiş olduğu yenilikler ve değişiklikler içerisinde geçirmiş olan Ziya Paşa, dönemin ikililik ruhunu mizacında olduğu gibi, fikir ve edebi kişiliğinde de yaşamıştır. Evvelden "*Şiiir ve İnşa*" adlı makalesinde Halk edebiyatını överken divan edebiyatının karşında bir tutum sergiler, halk edebiyatını divan edebiyatından daha üstün görmüştür. Divan şiiirini, İran edebiyatında aldığımızı, onların da evvelden bun Arap şairlerinden aldıklarını ve divan şiiirini taklitçilikle itham eder. Bu taklitçiliğin düz yazıda da var olduğunu ve sözlük olmadan anlamının mümkün olmadığını ifade eder. Ancak *Şiiir ve İnşa* isimli makalesinin üzerinde on yıl dahi geçmemişken "*Harabat*" isimli antolojiyi kaleme alır eski edebiyatı överek tam tersi bir tutum sergiler hata halk edebiyatını eşek anırmasına benzetmiştir. Ayrıca onun

devletin üst makamlarında yer edinmesinde büyük katkıları olan Mustafa Reşit Paşa'yı Tanzimat'ın Fermanıyla över daha sonra da şöhret derdiyle yanlış hareket ettiği gerekçesiyle eleştirerek devletin temelini balta vurduğunu belirtir. Devrinin şairi gibi bir eda içerisinde bulunmuş ve pek çok yazısını da bu şekilde kaleme almıştır.

Sonuç

Ziya Paşa'nın şiirleri incelendiğinde, bütün güzelliğinden ziyade parça güzelliği görülür. Bunun nedeni ise eskiye bağlı tarafının kuvvetli olmasından ve geçmişinden gelir. Dönemin diğer sanatçılarıyla kıyaslandığında divan şiiriyle en sıkı bağı onun kurmuş olduğu görülür. Şiirlerinde divan edebiyatının eski mazmunlarını, hayal unsurlarını, ölçü ve nazım şekillerini kullanmaktan vaz geçmez. Bunun yanı sıra divan edebiyatının son temsilcisi olarak kabul edilen Ziya Paşa, insanların zihninde yer edinmiş ve yıllarca dilden dile aktarılarak birer atasözü mahiyetinde söylenen beyitleri de vardır. Şiirlerinde, dönemin sosyal meselelerine, toplumsal bozukluklara ve aksaklıklara değinirken atasözü ve deyimlere de yer verir. Toplumun ya da dönemin yöneticilerinin yapılan icraatlarına, yaptırımlarına eleştirilerde bulunarak düzeleceğine inandığından şiirlerinde hiciv baskındır. Toplumun aksayan yönlerine, devrin yöneticilerine temas ederken hiciv sanatını ustalıkla kullanır.

Zalim yine bir zulme giriftar olur ahir

Elbette olur ev yıkanın hanesi viran

Ziya Paşa, Türk toplumunun kendine özgü değerleriyle Batı'daki modern, bilimsel gelişmeleri toplumun kendi potasında eriterek birleştirmek ister. Bunda Ziya Paşa'nın Avrupa'da bulunması ve burada gördüklerinin etkisi vardır. Ziya Paşa, toplumdaki bütün bozuklukların müsebbibi olarak insanları işaret eder. O, toplumdaki bozulmayı bireyin ahlakındaki bozulmayla açılır; kalkınmayı bireysel ahlakın düzelmesine ve zihniyetin değişmesine bağlar. Toplum için gerekli gördüğü fikirlerini, düşüncelerini nesir, nazım olarak ifade etmiştir.

Ziya Paşa'nın hayatı ve yapmış olduğu icraatları, savunduğu, benimsediği fikirlerin birer tatbikatıdır. Sanatçının döneminde tabiata, psikoloji yüklemekten çok tabiatı, hicvin bir ileti unsuru olarak kullanmış olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

Akyüz, Kenan, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1995.

Bilgegil, Kaya, *Harabat Karşısında Namık Kemal*, Salkımsöğüt Yayınları, Erzurum.

Bilgegil, Kaya, *Ziya Paşa Üzerine Bir Araştırma*, Erzurum Atatürk Üniversitesi Yay. Erzurum 1970.

Bursalı Mehmet Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri 2*, Meral Yayınları, İstanbul.

Enginün, İnci, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.

Erbay, Erdoğan, *Erzurum'un Yüzleri Ziya Paşa*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015

Erbay, Erdoğan, *Eskiler ve Yeniler*, Aşiyen Yayınları, Erzurum 1997

Ercilasun, Bilge, *Servet-i Fünun'da Edebi Tenkit*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2009

Ercilasun, Bilge, *Edebiyat Tarihi ve Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2013.

Ertaylan, İsmail Hikmet, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

Kabaklı, Ahmet, *Türk Edebiyatı*, c. 2, Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978.

Kaplan, Mehmet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Şiir Tahlilleri 1*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2005.

Kaplan, Mehmet, *Türk Edebiyatı Üzerine Araştırmalar*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2006.

Kodaman, Bayram, *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1999.

Korkmaz, Ramazan (ed), *Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı*, Grafiker Yay. Ankara, 2013.

Okay, Orhan, *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2010.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, *On Dokuzuncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.

Tanzimat'tan Bugüne Edebiyatçılar Ansiklopedisi, Cilt II, YKY, İst. 2010.

Ziya Paşa, *Harabat*, İstanbul 1291.